

АВАРИ ТА ЇХ ВЗАЄМИНИ З ВІЗАНТІЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ У ПРАЦІ МЕНАНДРА ПРОТЕКТОРА

У статті представлений переклад і коментарі двох фрагментів праці ранньосередньовічного історика Менандра Протектора. У них описуються два посольства від Аварського каганату до Візантії. Наведені описи висвітлюють справжні мотиви відправлення дипломатичних місій та демонструють ставлення ромеїв до цієї держави аварів. Ми поставили перед собою мету не просто перекласти текст українською мовою, але через його аналіз дослідити процеси міжцивілізаційних взаємодій з точки зору учасника однієї зі сторін цих взаємин. Подивитись на кочовиків очима ромея, розкрити суб'єктивний погляд на деякі елементи чужої і незрозумілої культури, розпізнати, де щирість, а де просто намагання вигідно себе презентувати перед послами могутньої держави – ось ті завдання, які ми ставимо перед собою, працюючи над перекладом фрагментів твору Менандра.

Ключові слова: Менандр Протектор, Візантійська імперія, Аварський каганат, раннє середньовіччя, міжцивілізаційна взаємодія.

Після розпаду держави гунів наприкінці V ст. у європейських степах залишилися кочувати численні племена, серед яких помітно виділяються авари. За усталеною історичною традицією, авари походять з Північного Китаю, де вони були відомими під іменем жуань-жуанів. На початку VI ст. вони займали велику територію на схід від Каспійського моря (область в басейні річок Сирдар'ї й Амудар'ї). Після того, як аварів підкорили тюрки, частина їх втекла на захід у прикаспійські степи. Протягом 561-562 авари почали масово розселятися по Нижньому Дунаю.

У джерелах згадки про аварів з'являються у 555 р. у зв'язку з тюркськими завоюваннями. Менандр Протектор описав посольство аварів до візантійців 558 р., метою якого було прохання дозволити їм селитися в межах імперії. Імператор

Юстиніан відмовив їм у цьому, але між сторонами був укладений союзний договір, за яким кочовики зобов'язувались охороняти дунайський кордон Візантії в обмін на виплату їм щорічної данини.

Пізніше авари об'єдналися з кутрігурами і становили загрозу Константинополю. Вони висували нові й нові претензії: їх вже не влаштовував розмір данини, вони прагнули добитись права селитися на території імперії. У 562 р. аварський каган Баян надіслав посольство до Юстиніана з проханням надати йому землі в Подунав'ї, на що імператор відповів відмовою, побоюючись, що авари скористаються прикордонними територіями і почнуть нападати на Візантію.

У 568 р. в Паннонії була створена держава аварів – Аварський каганат. Його володіння простягались до Константинополя на півдні, до території сучасної Австрії на заході. Аварський каганат являв собою типовий зразок так званої кочової імперії [Кляшторний 2009, 24; Golden 1991, 135]. Кочовики захищали себе фізичними та ідеологічними засобами, шляхом підтримки збройних сил і налагодження зв'язків з іншими собі подібними народами. Після успішного періоду правління кагана Баяна та його нащадків, розпочався етап занепаду військової могутності Аварського каганату. У каганаті мешкало багато різних народів, основу яких складали гунські племена. Зважаючи на постійну ворожнечу аварів з ромеями, цілком зрозумілим є негативне ставлення візантійських авторів до цих племен.

Візантійський історик і політичний діяч VI ст. Менандр Протектор жив і працював у досить складну й водночас неймовірно цікаву епоху. Про життя Менандра майже нічого невідомо. Ми знаємо про нього тільки те, що він сам написав у передмові до своєї праці. Він народився в Константинополі в середині VI ст., точна дата народження, як і дата його смерті, не відомі. В юності Менандр отримав юридичну освіту, став адвокатом, але робота за спеціальністю йому швидко набридла. Окремі факти, зокрема, його прізвище, свідчать про те, що він певний час перебував на службі при дворі, адже "протектор" означає чин в імператорській гвардії.

У 582 р., після приходу до влади імператора Маврикія, Менандр розпочав роботу над великою історичною працею, котра була задумана як продовження твору Агафія. Хронологічні рамки його роботи охоплюють період від 558 по 582 рр. Завдяки своїй посаді Менандр мав доступ до офіційних документів. З великою долею достовірності можна стверджувати, що у своїй праці він використовував тексти сучасних йому дипломатичних місій, подекуди просто цитуючи окремі фрагменти. Тож достовірність наведених Менандром свідчень про сучасні йому події не викликає сумніву. Інша справа, наскільки вони є об'єктивними. Сам термін "об'єктивність" в історичній науці є дуже умовним. Кожен історик, як би він не намагався неупереджено оцінювати ту чи іншу подію, подає її крізь призму свого власного світосприйняття, симпатій чи антипатій (іноді навіть несвідомо), інтелектуальної та професійної підготовки.

У Менандра, на відміну, наприклад, від Євсевія Кесарійського, присутня певна особиста неупередженість, але кидається у вічі сильна громадянська позиція роменя, візантійця. Описуючи варварські народи, він говорить про них як про щось чуже, подекуди незрозуміле і часто вороже, іноді вживає зневажливі епітети, ставиться поблажливо. Тобто, у всьому тексті ми можемо спостерігати яскраво виражену провізантійську позицію. Звичайно, емоційну забарвленість можна відкинути і звертати уваги виключно на факти, документальні свідчення. Але, на мою думку, цінність роботи з історичним джерелом полягає саме у акцентуванні на необ'єктивності, аналізі сприйняття явища очима певної соціальної або етнічної групи людей.

Праця візантійського історика VI ст. Менандра Протектора являє собою цінне джерело для дослідження взаємин Візантійської імперії і варварських народів. Період, який описує автор, охоплює останні роки правління імператора Юстиніана I та часи Юстина II і Тиберія I (558-582 рр.). Твір Менандра зберігся у кількох фрагментах, які є досить цінними для нас, тому що дають можливість досліджувати відносини Візантії з сусідніми їй кочовими народами.

В основу нашого перекладу фрагментів було покладено видання грецькою мовою, опубліковане у збірнику "Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae" у 1829 р. [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 1829] У 1860 р. у Санкт-Петербурзі був опублікований російський переклад цього тексту [Византийские историки 1960]. Автор перекладу, письменник-еллініст Спірідон Юрійович Дестуніс (1782-1848), розпочав роботу над збіркою "Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae" ще 1838 р. Він переклав чотири частини, але за життя перекладача друком вийшов лише один невеликий фрагмент праці. Усі інші частини перекладу, в тому числі й праця Менандра, були опубліковані сином С. Дестуніса вже після його смерті.

Переклади окремих фрагментів, що стосуються історії слов'ян були зроблені сучасними російськими дослідниками С. Тохтасьєвим та І. Левінською [Свод древнейших письменных известий о славянах 1994, 311-356]. Вони подали детальний аналіз тексту, зробили цінні коментарі до окремих фрагментів. Але повного перекладу твору Менандра з ґрунтовними науковими коментарями досі, на жаль, не існує. Українською мовою він ще взагалі не був перекладений. Хоча для розвитку української науки нам просто необхідні переклади творів ранньовізантійських авторів українською мовою, адже свідчення, що містяться там, події, описані давніми істориками, дуже часто стосуються територій нашої держави. Великий Степ і міжцивілізаційні процеси там є невід'ємною частиною нашої історії. Тому ми вважаємо тему вивчення та інтерпретації взаємин між Візантійською імперією та варварами кочовиками Великого Степу надзвичайно актуальною і такою, яка потребує ширшого використання джерел.

Посольство аварів до римлян 558 р. [Menander. Exc. De leg. gent. P. 99.]

Авари, після великих мандрів, прийшли до аланів¹ і просили бути прийнятими Сарозієм, гегемоном аланів, щоб він їх з римлянами познайомив.

[Περὶ Ἀβάρων.] ὡς πολλὰ περινοστήσαντες ἤκον ἐς Ἀλανούς, καὶ ἰκέται ἐγένοντο Σαρωσίου τοῦ Ἀλανῶν ἡγουμένου, ὡς ἂν δι' αὐτοῦ γνώριμοι ἔσοιντο Ῥωμαίοις.

Юстин², Германів [син], який у той час мав владу над військом у Лазіці³, про аварів доніс василевсу Юстиніану⁴.

Ὁ δέ Ἰουστίνῳ τῷ Γερμανοῦ, κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῶν ἐν Λαζικῇ καταλόγων ἐξηγουμένῳ, τῶν Ἀβάρων πέρι ἐδήλωσεν, ὁ δέ Ἰουστίνος Ἰουστινιανῷ βασιλεῖ.

І наказав василевс стратигу⁵ надіслати посольство у Візантію від народу [аварів].

Καί δὴ ἐνεκελεύσατο ὁ βασιλεὺς τῷ στρατηγῷ στέλλειν ἐς Βυζάντιον τὴν πρεσβείαν τοῦ ἔθνους.

Кандіхом іменувався перший посланець, призваний від аварів, який прийшов і сказав імператору, що явився найбільший і найхоробріший з народів і що плем'я аварів непереможне. Вони будь-яких ворогів легко можуть відганяти і винищувати, і тому василевсу слід бути з ними товаришами у військовому союзі, мати хороших захисників. Але вони тільки тоді будуть милостиві до римської держави, якщо щорічно отримуватимуть великі коштовні дарунки і гроші та будуть поселені тобою на родючі землі.

Καί οὖν Κανδίχ ὄνομά τις ἠρέθη πρεσβευσόμενος ὑπὲρ Ἀβάρων πρῶτος, ὅς ἐσφοιτήσας ἔλεξε τῷ αὐτοκράτορι, ὡς πάρεστι τό μέγιστόν τε καί ὀλκιμώτατον τῶν ἐθνῶν, καί ὡς τό φύλον οἱ Ἀβαροι ἀκαταμάχητοί τέ εἰσι καί τό ἀντιστατοῦν οἰοί τε ῥαδίως ἀπώσασθαι τε καί διαφθεῖρειν, καί ὡς προσῆκόν ἐστι τῷ βασιλεῖ ἐς ὀμαιχιμίαν σφᾶς ἐταιρίσασθαι, ἀλεξητηῖράς τε ἔχειν ἀγαθοῦς, καί ὡς οὐκ ἄλλως εὐνούστατιον ἔσοντοι τῇ Ῥωμαϊκῇ πολιτεία ἢ δώροις ἐς τά μάλιστα τιμωτάτους καί χρήμασιν ἐτησίοις καί γῆς εὐφορωτάτης οἰκήσει.

Так сказав Кандіх імператору, але зараз тіло [імператора] не було таким квітучим, сповненим сили, як тоді, коли він, як був молодим, полонив Гелімера Банделона і Утігіна Готтона. Він був уже старим і його мужній дух та любов до війни змінились безтурботністю.

Ταῦτα τῷ αὐτοκράτορι ἐπειδὴ ἠγγειλεν ὁ Κανδίχ, αὐτίκα - οὐ γάρ ἐσφρίγα οἱ τό σῶμα, οὐδέ ἠκμαζεν ἢ ἀλκί, ὥσπερ ἀμέλει, ἠνίκα Γελίμερά τε τόν Βάνδηλον καί Οὐίττιγιν τόν Γότθον ἄμφω ἐτι νεάζων ἔθετο δορυάλωτον• ἀλλ' ἤδη χηραλέος τε ἦν, καί τό ἀνδρεῖον ἐκεῖνο φρόνημα καί φιλοπόλεμον μετεβέβλητο ἐς τό ῥαθυμότερον.

Отже, він вирішив іншим способом, а не війною, відбити варварську силу.

Ταῦτα ἔγνω ἑτέρῳ τρόπῳ καὶ οὐχὶ πολέμῳ τὴν βαρβαρικὴν ἀποκρούσασθαι δύναμιν.

Він оволодів би аварами повністю, знищив би не війною, але розсудливістю, якби першим сам не загинув дещо пізніше.

Και κατηγωνίσασατο ἄν καὶ ἀρδὴν ἠφάνισεν, εἰ καὶ μὴ πολέμῳ, ἀλλ' οὖν εὐβουλίᾳ, εἴ γε μέ τῷ ἀφειλομένῳ τέλει πρότερον ἠφάνισθη αὐτός• οὐ γάρ πολλῶ ὕστερον ὄχρετο ἐκεῖσε.

Після того, як був менш за все в змозі перемогти неприятеля, він повернув його на свій бік.

Ἐπεὶ οὖν ἤκιστα ἦν οἷος τε περιεῖναι, τὴν ἑτέραν ἐτράλετο.

Через десять років після описаних подій, у 568 р., каган Баян знову відправив своїх посланників до Візантії з вимогою віддати їм місто Сирмій. Цьому передували події, пов'язані з приходом до влади нового імператора, Юстина II (565-578 рр.). Він не став продовжувати політику свого попередника щодо аварів і відмовився виплачувати їм данину. Авари, звичайно, були невдоволені таким поворотом у відносинах, тому вони почали шукати підтримки своєї антивізантійської позиції у західно-римських варварів. Спершу вони вступили в союз з франками, а потім з лангобардами. У 567 р. союзні війська аварів і лангобардів розгромили гепідів, яких підтримувала Візантія. Наступного року лангобарди разом з підкореними гепідами оселились в Італії. Авари в цей час захопили Паннонію, за винятком міста Сирмій – найважливішого стратегічного пункту на р. Саві. Сирмій був візантійським містом, відвойований ромеями у гепідів. Територія Задунав'я, захоплена аварами, стала вигідним плацдармом для нападів на Візантійську імперію. Тепер основним завданням аварів стало встановлення контролю над містом Сирмієм. Насамперед, проблему спробували вирішити дипломатичним шляхом

Посольство аварів до ромеїв 568 р. [Menander. Exc. De leg Rom. 154-156]

Баян, вождь аварів, прийняв рішення відправити послів і говорити про мир.

Ὅτι ὁ Βαϊανὸς ὁ τῶν Ἀβάρων ἡγεμῶν ἐν βουλῇ ἐποιήσατο πρεσβεύσασθαι καὶ περὶ σπονδῶν λόγους προσαγαγεῖν.

Від Віталіана він прагнув золота, дозволяючи собі натомість не вимагати не грабувати впродовж терміну перемир'я.

Τὸν δὲ Βιταλιανὸν ἐζήτει χρυσίον οἱ παρασχεῖν, ὡς ἂν μὴ λεηλασία χρήσοιτο κατὰ δὴ τὸν τῆς ἐκεχειρίας καιρὸν.

Іобулід, коли отримав від епарха⁶ Іллірії не менше 800 монет, віддав їх Баяну.

Ὁ δὲ Ἰοβουλῆδας, καὶ εἰληφῶς ἐκ τοῦ τῆς Ἰλλυρίδος ὑπάρχου νομίσματα οὐ μείον ἢ ὀκτακόσια, παρέσχετο τῷ Βαϊανῷ.

Правитель аварів відправив Таргітія разом з перекладачем Віталіаном до василевса з розмовою про те, щоб віддали Сирмії⁷ і гроші, які кутрігури⁸ й утігури⁹ приймали від василевса Юстиніана. Обидва ж племені були розбиті, також [вимагав видати] й гепіда¹⁰ Усдібада

Ταύτη τοι καὶ ἔστειλε τὸν Ταργίτιον ὁ τῶν Ἀβάρων ἡγούμενος, ζύν τῷ καὶ Βιταλιανὸν τὸν ἐρμηνέα, τῷ βασιλεῖ λέξοντας ὥστε τό Σιρμιόν οἱ ἐνδοθῆναι, καὶ τά συνήθη χρήματα, ἃ Κουτρίγουροι καὶ Οὐτίγουροι πρὸς Ἰουστινιανοῦ ἐκομίζοντο βασιλέως, οἷα δὴ αὐτοῦ ἄμφω τὸ φύλω τούτω καθελόντος• πρὸς τοῖς καὶ Οὐσδίβαδον τὸν Γήπαιδα.

Він говорив, що усі гепіди належать йому, тому що він розбив їх.

Ἐφασκε γὰρ τοὺς Γήπαιδας ἅπαντας αὐτῷ ἀνήκειν, ἅτε δὴ καὶ αὐτοὺς πρὸς αὐτοῦ καταπολεμηθέντας.

Прибувши у царське місто¹¹, послі постали перед імператором, Таргіт промовив: "О, василевсе, я прийшов до тебе як твій син, бо ти справжній батько для Баяна, нашого господаря.

Ἀφικομένων δὴ οὖν τῶν πρέσβεων κατὰ δὴ τὴν βασιλίδα πόλιν, παρελθύντων τε ὡς τὸν αὐτοκράτορα, ἔφη ὁ Ταργίτης• "ὦ βασιλεῦ, πάρειμι σταλείς ὑπὸ τοῦ σοῦ παιδός• πατὴρ γὰρ αὐτὸς ἀληθῶς Βαϊανοῦ τοῦ καθ' ἡμᾶς δεσπότη.

Переконаний же, що показуючи свою любов своєму сину, подаруєш йому те, що тому належить.

Πέποιθα δὴ οὖν, ὡς ἐπιδείξασθαι προθυμηθείης τὴν περί τὸν παῖδα στοργὴν τῷ δίδοναι τὰ τοῦ παιδός.

Тому, маючи приязнь між вами і нами, невже ти не надаси йому нагороди?

Οὕτω τοίνυν ἐχόντων ἡμῶν, τάχα δὲ σοῦ καὶ ἡμῶν, ἄρα οὐχὶ παραχωρήσεις αὐτῷ τῶν γερῶν;

Володіння дарунками не перейде ані чужому, ані ворогу, а повернеться до твого сина, якщо тільки даси те, за чим я прийшов: місто Сирмій і гроші, які кожен рік василевс Юстиніан давав кутрігурам і утігурам, тому що тепер Баян, без сумніву, володіє цими народами.

Οὐ γὰρ ἐς ἀλλότριον οὔτε μὴν πολέμιόν τινα τὰ ἀδωδέμενα μεταθήσεις σχεδόν• οὐδὲ μεταβήσεται τῶν παρεχομένων ἢ κυριότης, ἢ πάλιν εἰς σὲ ἀναδραμεῖται διὰ τοῦ παιδός, εἴγε παράσχοις αὐτῷ τὰ ἐφ' οἷς ἤκω, τὴν τε πόλιν τὸ Σίρμιον καὶ τὰ χρήματα κατ' ἔτος, ὅσα βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς τοῖς Κουτριγούροις καὶ Οὐτιγούροις ἐδίδου, Βαϊανοῦ τήμερον δεσπύζοντος τούτων γε δήπου τῶν ἐθνῶν.

Ще й гепіда Усдібада і його людей: бо ніхто навіть не сперечатиметься, що вони народились рабами Баяна".

Ἔτι καὶ Οὐσδιβαδὸν τὸν Γήπαιδα καὶ τοὺς περὶ αὐτόν• οὐδὲ γὰρ περὶ τούτων ἀντερεῖ τις, ὡς οὐχὶ πεφύκασιν ἀνδράποδα Βαϊανοῦ.

Так говорив Таргіт.

Ταῦτα ὁ Ταργίτης ἔλεξεν.

Також і василевс [мовив]: "не схоже, що ти прийшов як посланець, Таргіте, а більше маєш намір ознайомити нас з норовом аварів, який нам невідомий.

Ἀτὰρ ὁ βασιλεὺς• " οὐ пресβευσόμενος ἦκεις, ὡς ἔοικεν, ὃ Ταργίτα• μᾶλλον μὲν οὖν πρὸς ἀγνοοῦντας ἡμᾶς τεκμηριώσασθαι βουλόμενος τῶν Ἀβάρων τοὺς τρόπους.

13. Ваша розмова, що ми будемо вам давати те, що нещодавно Юстиніан давав гунам, жаліючи їх, а не через страх і небажання проливати кров,. Але ж смішно не протиставляти тих, кому хочемо виявити своє милосердя і таких, як нещасні кутрігури й утігури?

Εἰ γάρ, ὡς φατε, δοίημεν ὑμῖν τὰ ὅσα τοῖς πρώην Οὐννοῖς, οἴκτω μᾶλλον καὶ οὐ φόβῳ, τῷ μὴ ἐθέλειν αἷμα ἐκχεῖν, Ἰουστινιανός ἐδίδου, γελοῖόν γε ἂν εἴη, καὶ οἷς τό φιλόφρονον ἀπονέμειν δεῖ,

καὶ οἷς ἀντιτάττεσθαι φανῶμεν οἱ αὐτοί• ὁπότε οἱ δέιλαιοι Κουτρίγουροί τε καὶ Οὐτίγουροι;

Які, як ви стверджуєте, від нас отримували гроші, частина з них втекла від нас, частина виявилась повністю знищена нами.

Οὓς διαβεβαιοῦσθε πρὸς ἡμῶν κομιζέσθαι χρήματα, τοῦτο μὲν φυγόντες ἡμᾶς, τοῦτο δέ πεπτωκότες ὑφ' ἡμῶν τυγχάνουσιν ἄρδην ἠφανισμένοι.

Навіщо ж давати вам те, що підкореним належало?

Τί οὖν παράσχοιμεν ὑμῖν τὰ τῶν ἠσσωμένων;

Суперечить здоровому глузду перемагати і, разом з тим, за переможених платити іншим.

Ἄλλ' οὐ τῇ φύσει ξυνάδει τῶν πραγμάτων καὶ κρατεῖν ἅμα, καὶ ὑπερ τῶν κεκρατημένων ἑτέροις χρήματα καταθεῖναι.

Чи не достатньо того, що ми вже колись показали свою нездатність мислити?

Οὐ γὰρ ἀποχρῶν, εἰ φανείμεν ἅπαξ τοῦ τὰ δέοντα φρονεῖν ἐστερημένοι, ἄλλὰ γὰρ καὶ εἰς συνήθειαν ἔλκειν τὴν ἀφροσύνην οἷεσθε δεῖν;

Як щодо Усдібада?

Τί οὖν ποιοῦμεν τὸν Οὐσδίβαδον;

Вам його віддати?

Ἐμῖν ἀποδοίημεν;

Хіба ми народились несповна розуму, щоб наше подарувати варварам, які шкодять нашій державі.

Οὐχ οὕτω πεφύκαμεν ἠλίθιοι, ὥστε τὰ ἡμέτερα καταπροέσθαι, καὶ ταῦτα βαρβάροις καὶ λυμαινομένοις τῇ καθ' ἡμᾶς πολιτεία.

Той, у кого царська влада була раніше, прийшлих гепідів зробив своїми і переселив їх на землі поблизу Сирмія, і під час війни проти лангобардів¹² ми самі були у небезпеці.

Ὁ γὰρ πρὸ ἡμῶν τὸ βασιλείον ἀναδεδεγμένος κράτος Γήπαιδας ἐπήλυδας ὄντας εἰσεποίησατο, καὶ χώραν αὐτοῖς ἀπένειμε τὴν περὶ τὸ Σίρμιον, εἶτα καὶ πολέμου κινηθέντος αὐτοῖς ὡς Λογγοβάρδους, ὥσπερ εἶκός, ξυνεπελαβόμεθα τοῦ κινδύνου τοῖς οἰκείοις.

Гепіди перемогли би рукою римлян, якби тільки підлістю і лукавими думками не засмутили своїх благодійників.

Καί ἄν ἐκράτον οἱ Γήπαιδες τῇ Ῥωμαίων χειρί, εἶγε μὴ ἀνδραποδώδεις ὤφθησαν καὶ τῷ τῆς γνώμης δολερῷ τοὺς εὐεργέτας ἐλύπησαν.

Проти нас вони чатували немилосердно, але римляни не подумали використати несправедливість, рівносильну покаранню, а скоріше обійти тих, хто помилився, щоб вони були повністю знищені іншими.

Ἀνθ' ὧν ἐπιβουλευσαντας ἡμῖν ἀσύγγνωστια οὐ Ῥωμαίοις ἔδοξε μετελθεῖν τοὺς ἀγνωμονήσαντας, οἷς ἔνεστι μὴ ἀντιθέναί τας τιμωρίας ἰσορρόπους τοῖς πλημμελήμασι, μᾶλλον μὲν οὖν περιυδεῖν, ὡς ἄν ὑφ' ἑτέρων ἐς τό παντελές δοαφθαρῆσιντο.

Якщо це так і якщо ви спонукаєте нас докоряти вам тим, що ви підкорили гепідів, які належать нам, то докори повертаються вам самим.

Εἰ τοίνυν ἄλλως οὐκ ἔχει ταῦτα, ἐπεὶπερ ἡμεῖς ἐπεγκαλεῖν ἄξιοι καθεστήκαμεν, ὅτι τοὺς ἡμῖν ἀνήκοντας ἔχετε Γήπαιδας, ἀντέστραπται καθ' ἡμῶν τά τῶν ἐγκλημάτων.

Ви ж бо Усдібада, а ми від вас вимагаємо усіх інших гепідів.

´μεῖς μὲν γάρ τόν Οὐσδίβαδον, ἡμεῖς δέ καὶ τοὺς Γήπαιδας ὑμᾶς τοὺς λοιπούς εἰσπράξομεν.

Римляни здавна були [схильні] стримувати нерозсудливість, а не мати самим безумство у звичці.

Ῥωμαῖοι γάρ ἄνωθέν τε καὶ ἔξ ἀρχῆς σωφρονίζειν ἐτάχθημεν τό ἀνόητον, οὐ μὲν ἀνόητοὶ τινες εἶναι νομίζεσθαι.

Але хіба ми передамо Сирмії варварам?

Ἀλλά τό Сίρμιον ἐγχειρίσωμεν βαρβάροις;

Чи не стримує вас те, що ви залишаєтесь живими, поки римляни не бажають підняти зброю.

Οὐκ ἀρκέσει γάρ ὑμῖν τό περιεῖναι μέχρῃς ὄπλα κινεῖν οὐ βούλοιντο Ῥωμαῖοι.

Ти говориш, о Таргіт, що каган Істр¹³ перейде, потім і Евр¹⁴, і що увійде у міста Фракії¹⁵ при першому ж нападі.

Ἀλλ' ἐρεῖς, ὃ Ταργῖτα, ὅτι διαβήσεται Ἰστρον ὁ Χαγάνος, ἔτι γε μὴν καὶ τόν Ἔβρον• καὶ ὅτι τας ἐπὶ Θράκης αὐτοβοεὶ παραστήσεται πόλεις.

Але він буде попереджений римськими силами і вони його надії позбавлять, і скоріше самі аварів переселять.

Ἀλλὰ προφθάσουσιν αἱ Ῥωμαϊκαὶ δυνάμεις, καὶ τῆς ἐλπίδος αὐτόν ἀφαιρήσονται, καὶ μᾶλλον αὐτοὶ σκεναγωγήσουσι τὰ ῾Αβάρων.

Ми не припинимо руйнувати й підкорювати, поки варвари знущаються.

Καὶ οὐ παυσόμεθα καταβάλλοντές τε καὶ χειρούμενοι, ἕως ἄν ἐφυβρίση τό βάρβαρον.

Вигідніша для римлян замість миру війна.

Λυσιτελήσει δέ Ῥωμαίοις ἀντί τῆς εἰρήνης ὁ πόλεμος.

Аварів же, кочових і прийшлих, тримати за друзів важче, ніж ворогувати з ними, якщо їх дружба ґрунтується на підступності.

῾Αβάρων γάρ τῶν νομάδων τε καὶ ἐπλύδων καθεστάναι φίλους τῆς ὡς αὐτούς δυσμενείας βαρύτερον, ἄλλως τε καὶ φιλίας ὑπούλου καθεστώσης.

Краще мати рани на тілі, аніж у душі.

Κρεῖσσον ἐν τοῖς σώμασι καὶ οὐχί ταῖς ψυχαῖς φέρειν τὰ τραύματα.

Таргіте, і стрілки з лука, і кіннота, і велика кількість сильних піхотинців будуть споряджені (напоготові) у нас, але спокій не повинен бути кращим за сусідство.

Πρὸς ταῦτα, ὃ Ταργῖτα, καὶ τόξα καὶ ἵπποι καὶ μυρία δυνάμεις ὀπλιτῶν ἔστωσαν ἐν παρασκευῇ• οὐ γάρ ἦσυχία τοῦ συνοίσοντος αἰρετώτερον."

Так говорив імператор, багато похваляючись, відпустив послів аварських, спершу полководцю Бону сильно дорікнувши за те, що взагалі з Візантії відправити вимагав; також наказав йому за діло взятися і приготувати усі військові знаряддя (усю зброю), знаючи точно, що негайно війна з аварами розпочнеться.

Τοσαῦτα εἰπὼν ὁ αὐτοκράτωρ, μεγαληγορία τα χρησάμενος πολλῇ, τῶν ῾Αβάρων ἀφῆκε τοὺς πρέσβεις, πρότερον Βώνω τῷ στρατηγῷ ἐν γράμμασι πλεῖστα ἐπιμεμψάμενος, ὅτι γε ὅλως ὡς αὐτόν τοιάδε προΐσχομένους ἔστειλεν ἐς Βυζάντιον• πρὸς γε καὶ σημήνας ἔργου ἔχεσθαι καὶ πάντα τὰ πολεμιστήρια ὄργανα ἐπισκευάζειν, σαφῶς ἐπιστάμενον, ὡς ξυγκροτηθήσεται ὁ πρὸς ῾Αβάρους πόλεμος καὶ μάλα αὐτίκα.

Бонос, прочитавши листа від василевса, споряджався на війну.

Καί δὴ ὁ Βῶνος, ἐπεὶ τὸ βασιλείον ἀνελέξατο γράμμα, τὰ πρὸς τὸν πόλεμον ἐξηρτύετο.

Василевс ораторствував, священні збори схвалювали його кмітливність, зараз же були надіслані дарунки: інкрустовані золотом ланцюжки і ложа, шовковий одяг та багато інших речей, які пом'якшили б душі, сповнені зарозумілості. До них відправили посланця Валентина (він був одним з василевсових зброєносців), щоб схилити плем'я до військового союзу з римлянами та готовності озброюватись проти неприятелів. Гадаю, що така передбачуваність василевса була розумною, бо чи переможуть авари, чи будуть переможені - в обох випадках положення римлян буде однаковим.

Ἵτι δημηγορήσας ὁ βασιλεύς, τοῦ τε ἱεροῦ ξυλλάγου τὸ ἀγχίνουν τε καὶ βουλευτικόν τοῦ βασιλέως ἐπαινέσαντος, παραχρήμα τὰ τε δῶρα ἔστελλε, σειρώς τε χρυσῶ διαπεποικιλμένας καὶ κλίνας, ἐσθῆτάς τε σηρικὰς καὶ ἕτερα πλεῖστα ἐκμαλθακῶσαι οἷά τε ὄντα ἀλαζονείας ἀνάπλα φαρονήματα, πρὸς τοῖς καὶ πρεσβευσόμενον Βαλεντίνον• (εἷς δὴ οὗτος τῶν βασιλικῶν μαχαιοφόρων•) καὶ προὔτρεπετο τὸ φύλον ὁμαιχμίαν ἐσάγειν Ῥωμαίοις καὶ κατὰ τῶν ἀντιπάλων ὀπλίζεσθαι, ἐμφονέστατα οἷμαι προμηθευσάμενος ὁ βασιλεύς, ὡς ἢ νικῶντες οἱ Ἄβαροι ἢ καὶ ἡσώμενοι ἐς ἀμφοῖν περιθῶσι Ῥωμαίοις τὸ συνοῖσον.

Коли Валентин прибув туди, він віддав дари і все те, що хотів передати василевс. Спочатку почали воювати з утігурами, потім з гунським плем'ям залів, а також розбили саварів¹⁶.

Τοῦ δὲ βαλεντίνου ἐκεῖσε ἀφικομένου καὶ τὰ δῶρα παρασχομένου, καὶ ὅσα ἀσήμηνεν ὁ βασιλεύς ἐξειπόντος, πρῶτον μὲν ἐξεπολεμήθησαν Οὐτιγούροις, εἶτα Ζάλοις, Οὐννικῶ φύλφ• καὶ Σαβείρους δὲ καθεῖλον.

Вожді антів перебували у тяжкому становищі, внаслідок чого втратили усіляку надію; авари ж одразу стали грабувати й спустошувати їхні землі.

Ἵτι ἐπεὶ οἱ ἀρχοντες Ἐντῶν ἀθλίως διетέθησαν καὶ παρά τήν σφῶν αὐτῶν ἐλπίδα ἐπεπτώκεσαν, αὐτίκα οἱ Ἄβαροι ἐκειὸν τε τήν γῆν καὶ ἐληΐζοντο τήν χώραν.

Пригноблені війсьними набігами [анти] відправили послом до них [аварів] Мезамира Ідарізового [сина], брата Келагаста.

Посли просили для себе можливості викупити кількох полонених свого племені.

Πιεζόμενοι δ' οὖν ταῖς τῶν πολεμίων ἐπιδρομαῖς ὡς οἶον τε, ἐπρεσβέυσαντο ὡς αὐτοὺς Μεξάμηρον τὸν Ἰδαριζου, Κελαγαστοῦ ἀδελφόν, ἐπὶ τὴν πρεσβειαν χειρονήσαντες• ἐδέοντό τε πρίασθαι τῶν τινας τοῦ οἰκείου φύλου δορυαλώτων.

Посол Мезамир, балакучий і хвалькуватий, коли прибув до аварів, закидав їх гордовитими і навіть зухвалими промовами.

Καί τοῖνυν Μεξάμηρος ὁ πρεσβευτής, στωμύλος τε ὦν καί ὑψαγόρας, ὡς Ἀβάρους ἀφικόμενος ἀπέβριψε ῥήματα ὑπερήφανά τε καὶ θρασύτερά πως.

Тоді Котрагір, родич аварів, який про антів неприязно говорив, коли почув, що Мезамир сказав гордовитіше, ніж належить послу, тоді промовив до Хагана: "цей чоловік має великий вплив у антів, який може діяти проти всіляких його ворогів.

Ταῦτά τοι ὁ Κοτράγηγος ἐκεῖνος, ὁ τοῖς Ἀβάροις ἐπιτήδειος, ὁ κατ' Ἀντῶν τά ἐχθίστα βουλευσήμενος, ἐπεὶ ὁ Μεξάμηρος ὑψηλότερον ἢ κατὰ πρεσβευτὴν διελέγετο, εἶπεν ὡς τὸν Χάγανον• "οὗτος ὁ ἀνὴρ μεγίστην ἐσὺτι περιβέβληται δύναμιν ἐν Ἄνταις, οἷός τε πέφυκε κατὰ τῶν ὅπως οὖν αὐτῶ πολεμίων ἀντιτάττεσθαι.

Тому необхідно його змусити замовкнути назавжди, а потім без страху напасти на чужих".

Δεῖ τοιγαροῦν ἀπακτανθῆναι τοῦτον, καὶ τό λοιπόν ἀδεῶς ἐπιδραμεῖσθαι τὴν ἀλλοτρίαν".

Авари підкорились, відштовхнули достойного поваги посла, знехтували правами і вбили Мезамира.

Τούτῳ πεισθέντες οἱ Ἄβαροι παρῳσάμενοι τὴν τῶν πρέσβεων αἰδῶ, ἐν οὐδενί τε λόγῳ θέμενοι τὴν δίκην, ἀναιροῦσι τὸν Μεξάμηρον.

З тих пір повніше, ніж раніше, стали нищити землі антів і не переставали грабувати та підкорювати мешканців.

Ἐξ ἐκείνου πλέον, ἢ πρότερον, ἔτεμνον τὴν γῆν τῶν Ἀντῶν, καὶ οὐκ ἀνίσταν ἀνδραποδιζόμενοι καὶ ἄγοντές τε καὶ φέροντες.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae / Ed. B.G. Niebuhrii. – Pars I.: Dexippii, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri, Olympiodori, Candidi, Nonnosi et Theophanis Historiarum Beliquiae, Procopii et

Prisciani Panegyrici. – Bonnae, 1829.; Golden P. The Qipcaqs of Medieval Eurasia: An Example of Stateless Adaptation in the Steppes. // Rulers from the Steppe: State Formation on the Eurasian Periphery. / Edited by Garry Seaman and Daniel Marks. – Los-Angeles, 1991. – P. 135.; Menander. Exc. De leg.gent. P. 99. // Menander Protector. Fragmenta. // Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae / Ed. B.G. Niebuhrii. – Pars I.: Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri, Olympiodori, Candidi, Nonnosi et Theophanis Historiarum Beliquiae, Procopii et Prisciani Panegyrici. – Bonnae, 1829. – P. 380.; Menander. Exc. De leg Rom. (154-156) A.C. 568. Menander Protector. Fragmenta. // Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae / Ed. B.G. Niebuhrii. – Pars I.: Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri, Olympiodori, Candidi, Nonnosi et Theophanis Historiarum Beliquiae, Procopii et Prisciani Panegyrici. – Bonnae, 1829. – P. 385-389.; Византийские историки Дексипп, Эвнапий, Олимпидор, Малх, Петр Патриций, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец, переведенные с греческого Спиридоном Дестунисом. – СПб., 1860.; Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Государства и народы Евразийских степей: от древности к новому времени. – СПб., 2009. – С. 9.; Менандр Протектор. (И.А. Левинская, С.Р. Тохтасьев) // Свод древнейших письменных известий о славянах. - Том I (I-VI вв.) – Москва, 1994. – С. 311-356

¹Алани – союз сарматських іраномовних кочових племен, відомі в джерелах з I ст. н.е.

²Юстин – державний діяч і воєначальник, син двоюрідного брата імператора Юстиніана I, Германа, впливового чиновника при дворі імператора. Юстин був одним з двох претендентів на імператорську владу. Його суперником став ще один племінник Юстиніана I, майбутній імператор Юстин II. Обидва Юстина уклали угоду, що той з них, хто опиниться на престолі, зробить іншого другою особою в імперії. Коли помер Юстиніан, Юстин, Германів син, перебував з військом на півночі імперії, охороняючи кордон від аварів. Інший Юстин скористався цим і сам сів на престолі. Юстина, сина Германа, відкликали з посади командувача дунайською армією до Константинополя і позбавили особистої дружини. Згодом його призначили на посаду префекта августула Єгипта, таким чином, віддалили від столиці, а пізніше вбили.

³Лазіка (місцева назва - Егрісі)– назва області в Західній Грузії, з VI ст. територія Лазіки була ареною боротьби між Візантією і Сасанідською Персією. За договором 562 р. Лазіка перебувала в

залежності від Візантії. У VIII ст. область увійшла до складу Абхазького царства.

⁴Юстиніан I – візантійський імператор (527-565).

⁵Стратиг – намісник і головнокомандувач військово-адміністративного округу у Візантійській імперії.

⁶Епарх – один з вищих чиновників Візантійської імперії, міський голова. Посада була заснована 359 р. у Константинополі. До цього часу у Пізній Римській імперії функції епарха виконував префект.

⁷Сірмій – найважливіший стратегічний пункт на р. Саві. У 568 р., коли авари стали претендувати на нього, місто перебувало під візантійським контролем.

⁸Кутрігури – плем'я гунського походження, кочували на просторах Степу між Доном і Дунаєм. Деякі дослідники вважають їх, разом з утігурами, предками сучасних болгар.

⁹Утігури – гунське плем'я, кочувало між річками Дон і Кубань з V по VII ст. У середині VI ст. разом зі спорідненими утігурами стали інструментом так званої візантійської дипломатії: роменські імператори шляхом підкупу вождів зіштовхували ці два племені між собою у своїх власних інтересах.

¹⁰Гепіди – германське плем'я, споріднене з готами.

¹¹Константинополь, столиця Візантійської імперії.

¹²Лангобарди – германське плем'я, котре в середині VI ст. на території Північної та Центральної Італії заснували Лангобардське королівство.

¹³Істр – Дунай.

¹⁴Евр – давня назва сучасної ріки Маріци. Одна з найбільших річок на Балканському півострові, впадає в Егейське море.

¹⁵Фракія – провінція Візантійської імперії, розташована на південному сході Балкан.

¹⁶Савіри – плем'я гунського походження.

Жданович О., к.истор.н., научн.сотр.,
Институт истории Украины НАН Украины

АВАРЫ И ИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ С ВИЗАНТИЙСКОЙ ИМПЕРИЕЙ В ТРУДЕ МЕНАНДРА ПРОТЕКТОРА

В статье представлен перевод и комментарии к двум фрагментам труда историка раннего средневековья Менандра Протектора. В них описываются два посольства от Аварского каганата в Византию. Приведённые описания раскрывают истинные мотивы отправки дипломатических миссий и демонстрируют отношение ромеев к

этому государству аваров. Мы задались целью не просто перевести текст на украинский язык, а посредством его анализа исследовать процессы межкультурного взаимодействия с точки зрения участника одной из сторон данного взаимодействия. Посмотреть на кочевников глазами ромей, раскрыть субъективный взгляд на некоторые элементы чуждой и непонятной культуры, распознать, где искренность, а где просто стремление выгодно себя представить перед послами могущественного государства – вот те задания, которые мы ставим перед собой, работая над переводом фрагментов произведения Менандра.

Ключевые слова: Менандр Протектор, Византийская империя, Аварский каганат, раннее средневековье, межкультурное взаимодействие.

Zhdanovych O., PhD., Scient. officer
Institute of the Ukrainian History of NAS of Ukraine

THE AVARS AND THEIR RELATIONSHIPS WITH THE BYZANTINE EMPIRE IN THE WORKS BY MENANDER THE GUARDSMAN

*The article contains the translation of two fragments from the work by Menander the Guardsman, an early medieval historian, as well as the author's comments on these fragments. The fragments in question describe two diplomatic missions sent by the authorities of the Avar Khaganate to Byzantium. The descriptions show the true goals of the above diplomatic missions and demonstrate the attitude of the Greeks to the Avar state. The aim of the present article is not just to translate the text in question into Ukrainian but also to analyze the peculiarities of the **interciviliation** interaction as viewed by one of the participants of this dialogue.*

Key words: Menander the Guardsman, the Byzantine Empire, the Avar Khaganate, the Early Middle Ages, **interciviliation** interaction.